

„...marad a játék nagy szerelme”
(*Levélféle Fülesek*)

HORGAS BÉLA 1937–2018

*Tipi-tupa-tapa-lapa,
trapparapa-tapp!
Vízimókus ködmönével
beborítalak!
Tipi-Tupa-Tapa mondta:
holdfény, kocsíút!
Vízimókus ködmönében
röpülj ide, fuss!*

Így kezdődik Horgas Béla első gyerekeknek szóló verseskötete, s a negyedszázaddal későbbi *Új vers régi* című, jegyzetekkel kísért, válogatott gyűjteményben a költő felidézi a Tipi-Tupa-dalok keletkezését:

Tipi-Tupa hercegnő hatalmas volt, amikor írtam ezeket a dalokat. Vándorkomédiás útjaimon, az ún. rendhagyó irodalmi óráimon vagy író-olvasó

találkozókon több százszor elmeséltem országszerte a gyerekkönyvtárakban, iskolákban összegyűlt tíz év alatti hallgatóimnak, hogy miként térdeltem mőzeskosárban fekvő lányom mellett néma imádatban, míg meg nem szólított különös, holdon inneni nyelven, kissé keletiesen cincogó hangon, valahogy így: nyi-kö-ci-mi-cö – ami ugyebár magyarra fordítva ezt jelenti: miért térdelsz itt tétlenül, ahelyett, hogy papírt, ceruzát

gyerekkerseinek és meséinek legfőbb ihletői saját gyerekei és unokái voltak

ragadnál és hódoló dalokat írnál hozzá, mikor látod, hogy hercegnő vagyok... Láttam, hallottam, írtam...

Horgas Béla gyerekkerseinek és meséinek legfőbb ihletői saját gyerekei és unokái voltak, de nehéz lenne szétszálazni, hogy rendkívül gazdag életművének létrejöttét mennyire határozták meg (segítették?, kényszerítették?) a körülmények. Mint oly sok jelentős művész a pártállami diktatúrában, az ún. gyerekirodalom valamivel puhább, megengedőbb terepén publikálhatott – vonzotta a lehetőség, de oda is szorult. A Móra Kiadó néhány szerkesztője a hetvenes-nyolcvanas években, pl. maga Kormos István vagy Aszódi Éva éppúgy segítettek-védelmezték-inspirálták az alkotókat, ahogy a Rádió ifjúsági osztályán Szabó Éva.

Horgas Béla 1965-től a Török Sándor alapította *Család és Iskolá*-nál (később *Gyermekünk*) volt szerkesztő; több általános iskolában és a Varga Katalin Gimnáziumban is tanított magyart. Szinte minden pedagógiai

tematikájú, illetve gyerekirodalmat megjelentető lapban rendszeresen publikált, a *Közneveléstől* az *Óvodai nevelésig*, a *Dörögő Dömötörtől* az *Új Tükörig*. Televíziós munkái közül legnépszerűbb a *Cimbora* volt (a sorozat szignáljára valószínűleg minden középkorú emlékszik, talán dúdolgatni is szokta, legfeljebb nem tudja, hogy Cseh Tamás a zeneszerző, és a szöveget Horgas Béla írta), és a Sándor Pál rendezte *Maskarák* című mesefilm.

A Réber László illusztrálta *Mesélek a Zöld Disznóról* gyerekek ezreinek lett megalapozó irodalmi élménye. Márkus László előadásában hallgatták a rádióban, bakelitlemezen, aztán CD-n is. A hetvenes évek legelején született mesében különösen sok felnőtt-keserűség sűrűsödik – és oldódik a humorban, a játékoságban. Zöld Disznót elrabolja a hét gonosz Szalonna, de Tüskés Disznó (vagy Sündisznó) kérésére a Kék Disznó („volt, aki a háta mögött csak úgy hívta: Vaddisznó”) kiszabadítja, sőt védőruhát is ajándékoz neki: saját kék bundás kabátját.

Ha ezt a kabátot fölveszed – mondta a Kék Disznó –, biztonságban érezheted magad. Minden rabló azt hiszi majd rólad, hogy te vagy a Kék Disznó, és nem mernek bántani... A Zöld Disznó megköszönte a védőruhát, és nyomban föl is vette magára, és azóta soha senki nem látta másképpen: csak a kék kabátban. És a Zöld Disznó biztonságban is érzi magát. Igaz, azóta rablók se jártak a szakállas tölgyek vidékén... De ha járnának is, ha jönnének is, megvédené a Zöld Disznót a kék kabát. És nemcsak úgy, hogy elrémíti a rablókat. A kék kabát és az átélte kalandok emléke erőt ad a Zöld Disznónak. Az ám!

Minden jó gyerekvers és mese sokrétegű, gyakran olyan motívumokat, utalásokat, olyan hangzatokat, képeket kínál, amiket a felnőttek még jobban értenek-éreznek. Számtalan Horgas-mű, például a *ját.SZÓtér* vagy a *Mesék az Akastyán-hegyen* darabjai inkább csak formájukban gyerekirodalmi alkotások. Ilyen a *Sárpogácsa* című kötet címadó verse is:

*Selyemsárga, megszítált homokra
piros, kék vagy barna kisödörből,
közvetlen közelről,
öntsünk naptól langyos
(az se baj, ha piszkos)
csap- vagy kútvizet.
Jobb kézzel öntsük vagy ballal,
és persze óvatosan,
bár folyamatosan,
vagyis egyenletesen,
hogy tésztánk csomós ne legyen.
Bármilyen formát használhatunk,
ami kéznél van éppen,
mert zsiráf és nyúl
egyként mutat az edényen
s majd a süteményen,
ha gyors, határozott mozdulattal
az előre megtisztított talajra,
esetleg megreszelt tégladarabra
vagy a szállékatlan szaggatódeszkára
a sárpogácsát az ember jól kivágja.
Magsütni – ha épen maradt a forma –,
az már a Napocska dolga,
csak várjunk türelmesen,
percet, órát, évet se bánva –
és csodás lesz majd a sárpogácsa.*

A hetvenes-nyolcvanas években írt rádiójátékok közül kiemelkedik a Hófehérke-mese sajátos újraköltése, *A hét törpe*. Szabó Éva szerkesztő javasolta a klasszikus mesék modernizálását. Az első pillanat hökkenete után, az akkor moziban játszott *A hét mesterlövész* hirdetését látva bevillant az alapötlet: a hét törpe szövetséget köt, hogy elvégezzék a még nem ismert, de nyilvánvalóan rájuk váró nagy feladatot. Parádés szereposztással készült a hangjáték: többek között Besse nyei Ferenc, Sinkovits Imre, Kállai Ferenc, Ruttkay Éva, Kálmán György, Szirtes Ági, Kézdy György alakítása emlékezetes.

A rádiójátékból színdarab készült, s a Szkénében az Arvisura társulata játszotta, majd elbeszélő formában is megjelent, legutóbb *A hét törpe* című válogatott Horgas-mesekötetben, Láng Anna illusztrációjával.

A rádióban évekig futottak sorozatai: a *Hívogató* vagy a *Széltoló* havi rendszerességgel jelentkezett.

A Levendel Júliával írt *Gyerekek között* című könyvet a Gondolat Kiadó adta ki 1977-ben, *A gyerekek másképp olvasnak* beavató-mesélő-elemző kötetet (ebben társszerző Trencsényi László is) a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1976-ban.

Ugyancsak Levendel Júliával írt középiskolás irodalomkönyveket II. és IV. osztályosoknak. Az utóbbit 1982-ben politikai okok miatt betiltották, ekkor országszerte több tanár titokban stencilezte és használta. A rendszerváltás után megjelent a könyv, de hamarosan ki is vonták a forgalomból.

Aligha van az országban olyan gyerek-könyvtár vagy iskola, ahová Horgas Bélát nem hívták rendhagyó irodalomórát tartani. Legtöbbször a megyei és városi könyvtárak szervezték a rendezvényeket – a szabolcsi, a somogyi, a zalai, a baranyai vagy a tolnai könyvtárakban különösen sokszor megfordult. Novellák sorát inspirálták az utazások – pl. *Zsiletpengék*, *A ködevő*, *Ez volt az Olvasás Éve*.

A kilencvenes évektől már az unokáknak mesélt, írt, mondókázott. *A Mese a rakoncátlan tünderről* így kezdődik:

Boldogságtöredékeim sorában jelentékeny helyet foglal el s tart melegen, hogy alkalmanként elalvás előtti mesét mondhatok unokáimnak – legutóbb olyan szerencsém volt, hogy hatukat szórakoz-

tathattam... A mese, amit rögtönöztem nekik, bevált, mert már a kezdet csírájaként előbukkanó szójátékot is kirobbanó, némi túlzással az ősrobbanáshoz hasonló energiakiáradással fogadták. A csíra pedig az volt, hogy egy rakoncátlan tündér elindul rakoncát keresni...

a szabolcsi, a somogyi,
a zalai, a baranyai vagy
a tolnai könyvtárakban
különösen sokszor
megfordult

A nyelvjáték egész életművét jellemzi – az 1978-ban megjelent *Nyelvöltögető* című kötetben megelevenednek a nyelv, a nyelvtan elemei – vers születik a *Rímkeverőről*, *Egy magányos magánhangzóról*, beugorhatunk a *Szófacsaróba*; olvasható az *Álom az igéről és az igekötőről*, *Ragrapszódia*, s maga a *Nyelvöltögető* – így kezdődik:

*Egy fura,
fekete fejű
néma figura,
bajszos és kalapos,
csipkés-szakállas
szárnyas,
csizmalábú,
mellénymellű
baba,
egy sohasemvolt
szerzet
öltött rám nyelvet,
mikor felébredtem –
jó vicc, mondhatom,
szóltam,
mit akar ez a
szótlan,
nyelvet rám
mért öltöget,
mért foglalja el
székhelyemet –
te fura,
fekete fejű*

*néma figura,
bajszos és kalapos
szárnyas,
csipkészakállas
nyelvöltögető,
mondtam,
álmomban
illene lenned,
ne légy
lehetetlen...*

Külön gyönyörűséget adott, hogy a könyvet az akkor kilencéves *Horgas Ádám* illusztrálta – Ádámmal aztán több közös munka készült: a *Kacifánt színre lép*, a *Szeltagor* című mitologikus regény vagy a *Sétikáló*. Péter fia rendezte a Szkenében *A hét törpét*, Eszter (muzsikus társaival) zenélt az irodalmi esteken, s a kilencvenes évek végére Judit szerkesztőtárs lett, s hogy a „családi vállalkozás” még kerekbb legyen, Judit férje, László Csaba tervezte a *Liget* minden kiadványát, a műhely arculatát.

Ez a nagyrészt „önkéntes” munkán alapuló együttműködés tette lehetővé, hogy 2008-tól elindulhatott a *Szitakötő* folyóirat és a lapra építő oktatási program. Horgas Béla és Levendél Júlia 1968-tól próbálkozott cenzúramentes kulturális műhely teremtésével. Az *Eszmélet* című folyóirat már nyomdába került, avató estje is volt, de betiltották – s míg 1988-ban a *Liget* szabad sajtótermékként, negyven év diktatúrája után, elsőként lapengedélyt kapott, sok kezdeményezés nem, vagy csak

a lapra építő oktatási program

a gyerekek rajzai alapján születő történetmesélést

félig-meddig valósulhatott meg. A *Liget* is már 1986-ban kinyomtatták, de pártutasításra be is zúzták a tízezer példányt. A rendszerváltást jelző újraindításkor az alapítók nemcsak a felnőtteknek szóló *Liget* folyóiratot tervezték, hanem a szervesen hozzá tartozó gyereklapot, a *Szitakötőt*, meg könyveket, rendezvényeket.¹ Hosszú évekig működött (kezdetben az Egyetemi Színpadon, az ELTE Bölcsészkarán, a Műcsarnokban) a *Liget Akadémia*, ahol Horgas Béla előadóként is részt vett.

A *Szitakötő* „indulóját”² Horgas Béla írta, Ádám zenésítette meg, és Ádám felesége, *Botos Éva* énekl.

Az első *Szitakötő*-számban az *Elmesélem, hogy mit rajzoltál* című mese régi

Horgas-ötletet elevenített fel, a gyerekek rajzai alapján születő történetmesélést, illetve a kommunikatív mese gyakorlatát, mikor felnőtt és gyerek együtt, egymást kiegészítve képzel-alkot.

Horgas Béla húszas éveitől – magát képezve – rendszeresen festett, rajzolt. A hetvenes években nemcsak saját, Szépirodalmi Kiadónál megjelent kötetéhez készített festményt, hanem „megrendelést” is kapott. Aztán egyre többször társította a képeket a versekhez, prózákhoz. A *Liget* Műhely Alapítványánál megjelent könyvei többségének sajátossága az „összművészeti” jelleg. De nemcsak papírra, vászonra festett–rajzolt, hanem kavicsokra, kövekre, üres csigaházakra, kagylóhéjakra – ezeket egész életében szenvédegyesen figyelte, válogatta, gyűjtötte. A *Milyen egy kavics* című prózájában írja:

¹ A folyóiratok és a kiadó honlapja: <https://ligetmuhely.com/>

² <https://www.youtube.com/watch?v=axm4QINNKzU>

Az őskavics kálmáncsai, a Kaposvár és Barcs közti vasútvonalon fekvő (lapuló) bakterház kisfiú lakója valamikor a negyvenes évek közepén bukkan rá, akkortájt, hogy a vele egy szobába zsúfolt simongáti intéző három lányával együtt tövig lenyírják és a csikólábú tűzhelyben elégetik tetves haját, kinn meg, a templomtorony irányából érkeve, Szulok felé tartva egész nap vonulnak a bolgár–oros csapatok, vagyis a második világháború végén; de már 44 nyarából, az amerikai bombázók rendszeres és lidérces megjelenésének nyári hónapjaiból is maradtak nyomok, emlékek, hogy a vasúti töltés sima és színes kavicsai a legfontosabb játékok közé tartoznak. Ma is. Van persze változás, voltak korszakok, hiszen tizenöt és harmincéves korom között kevésbé törődtem velük; vannak fokozatok, irányok, melyek a kavicsjátékban követhetők vagy megvonhatók – utólag. Egy idő után minden kavics gyönyörű. Kísgyerekként alakjuk,

mindennapi használatuk számított, hogy építettem velük a homokban vagy szikráztattam a sötétben, hogy parittyával, csúzlival kilőttem, elhajítottam kavicsomat a képzelt, netán valódi ellenség fejére, a vadászként megcélzott madárra vagy a telefonpóznán kihívóan csillogó porcelán szigetelőre. Mai szerepkörükben csak 1967 nyarán jelentek meg előttem – a dalmáciai sziklás tengerparton, Drasnyicén, ahol millió és millió kavics között megpillantottam egy tenyérnyi fejet... ez a találmány lett első gyűjtésem indító darabja.

A *Szitakötő*ben is ezt az odahajoló figyelmet tanította a gyerekeknek verseiben, meséiben és az általa indított *Nézzük együtt* rovatban, amely a lap minden számában egy 20. századi magyar festő alkotásait mutatja be. A környezeti nevelést és a művészeti oktatást ötvöző, egyedi Szitakötő-módszertan is Horgas Béla pedagógiai gyakorlatára alapozva fejlődött ki.

Levendel Júlia

Lépcsőkorlát a KZA Oktatási Központ osztálytermei előtt